

tamo upadali partizani, bogoslovi su se razbježali, a fra Stanko je (čija je majka bila iz Dragičine, a majčinu sestru imao je u Paponja u Lipnu, pa ga je nekako srce tamo povuklo) otišao u Lipno dok vidi kako će se stvari razvijati. Iz Lipna je, onako naslijepo, odmah produžio u Grljeviće vidjeti svoga bolesnoga prijatelja fra Bosiljka Kordića. Međutim, već prije Grljevića susreli su ga partizani. I ne usuđujući se više kroz njihove redove na Široki Brijeg, iz Grljevića je okrenuo k meni u Vitinu kao prijatelju iz djetinjstva, a da bi valjda od mene nešto i doznao, kako ja zamišljam da će se situacija razvijati. Navikao je vjerovati u me više nego što je trebalo.

No, dani su prolazili, a naš se zajednički život nastavljao. Za koji mjesec dana slično je došao i njegov školski kolega, plemenit čovjek, fra Svetislav Markotić, koji je i rođen i odrastao u vitinskom Grabovniku.

Partizani su nas još u priličnoj mjeri puštali na miru. Početkom prosinca preživjeli smo dvije-tri teže neugodnosti, ali nekako se i to progutalo. Da Veljačkoga župnika fra Julijana Kožula optužio je Klobučanin Milan Petrović, izjavivši da je fra Julijan prigodom krizmenoga ručka nekako početkom listopada u Klobuku branio ustaše i njihov postupak u Grabovu Vrelu. A mene je s pištoljem u ruci, onda "car ljubuške krajine", Ante Barbir prisilio da odem i prve nedjelje u prosincu održim Misu u Kapel Mahali, gdje je bilo staro sjedište župe i koje je bojkotiralo izgradnju nove, današnje, župske kuće, koja je tada već bila pokrivena i naseljena. Od spomenute Milanove optužbe fra Julijana su svi tada prisutni branili i obranili, ali možda mu je i to pomoglo na putu do njegove smrti.

Ja sam bio za neposluh Barbiru, ali su me fra Stanko i fra Vice ipak nekako nagovorili da odem i da tako "jeftino" ne gubim glave. Otišao sam preko

veliki ibrik dobre kave, pripremio mu dovoljno dobra duhana sa svim priborom za pušenje i odveo ga u jednu sobicu, zapravo ostavu, u crkvu. Ali kako nitko nije dolazio, ja sam ga poslije s istim priborom premjestio u svoju sobu. Žmirkao sam na sve strane ne bih li dovidio situaciju. Naravno da sam i Sabita stalno o svemu izvješćivao. Cijelim krajem zavlada neka stravična tišina i iščekivanje. Tako se toga časa događalo i s fra Julijanom Kožulom, veljačkim župnikom. Želje su kao i mogućnosti bile nejasne. Nije se znalo što se okolo događa, a još se manje znalo što će se dogoditi. Bili smo odviše neiskusni, ako se u takvim trenutcima o iskustvu moglo i govoriti. To su trenutci koji ni sami sebe nikada dostatno ne objasne.

Tako je fra Julijanu, u času toga munjevitog ustaško-domobranskog naleta prema Ljubušcome, doletjelo zadihano nekoliko susjeda - seljaka i pozivali ga da pođu zajedno u Vitinu na susret s tom vojskom. I tako su nekako pošli, ali su ubrzo doznali da u Vitini nema ničije vojske; smirili se i vratili kući. Ali, naravno, to nije moglo ostati potpunom tajnom pa su partizani na nepotrebnom bijegu iz Vitine svratili i povelu fra Julijana sa sobom. Oni to nisu ničim obrazlagali, ali fra Julijan nije više nikad vidio svoje veljačke kuće.

Pucnjava je, kako već rekoh, dosta brzo prestala, ali je nezvjesnost sve više rasla. Ja sam načas izišao iznad crkve, ne bih li od kakva slučajnog prolaznika slegod doznao. Ali nigdje žive duše! No, doskora opazih susjeda Muslu Ključanina kako se ispod bijega, iznad naše kuće, žuri (gotovo trči!) iz vitinske čaršije svojoj kući. Sniježi, pa je on s vrećom na glavi. Svratim ga na čas. Ali on mi nije znao ništa određeniije reći. Uto se kao iz oblaka stvori kod nas pedesetak partizana. Bježali su iz Lipna prema Vrgorcu. Vodio ih je komesar, neki mostarski Srbin Golubović, a komandir im je bio kapetan Kudra,

imali još samo jedno tane, a tenkovi se zahuktalo pramakli na stotinjak metara, pobjegli su svi vojnici osim jednoga - strijelca. On je sam tenkove dočekao, sakriven iza spomenute gomilice kamenja. I, kad je prvi tenk prišao k njemu na desetak metara, (u tom trenutku nisu mogli ići nego jedan za drugim), sandžija je hrabro opalio. Tenk se raspukao i odmah zapalio, tako da nitko nije uspio ni iskočiti iz njega. A drugi su se u paničnom bijegu okrenuli i pobjegli natrag. Strijelac je bio odlikovan za svoju hrabrost, ali...

Partizani su se (ta nisu samo kroz Vitinu!) stalno paricali prema Brijegu i zauzimali određene položaje za konačni napad. Tu su ih čekale i one jedinice koje su koncem siječnja bile zauzele Ljubuški i Čaplinu i koje su se nakon pet-šest dana same iz njih povukle. Mi to nismo znali, ali smo nešto tako zaključivali, jer su se bivši vitinski i ljubuški partizani od 4. veljače počeli masovno vraćati u svoja mjesta. Tako je i jedinica, koja je još sa sobom vodila fra Julijana Kožula, predvečer 4. veljače došla u Vitinu. Fra Julijana su s još nekim "zarobljenicima" smjestili u zatvor "Mog dvorca" begova Kapetanovića, koji je (danas ruševina) onda još bio imponantna izgleda. A sami zatvor je bio prava "tamnica", gdje "guje kolju, a akrapci štiplju", u koju su nekada begovi zatvarali svoje kršćanske neposlušnike".

Istoga dana oko tri popodne vidjeli smo fra Pašku Martinca kako u pratnji jedne žene prolazi cestom prema vitinskoj čaršiji. Poslije smo doznali da je fra Paško čuvši da se fra Julijan, kao zarobljenik, nalazi u kući Jure Matića (koji je s Julijanom i strijeljan!) stalno navaljivao da ga puste do komandanta i fra Julijana. Kad je on to konačno i uspio, stao je živo uvjeravati komandanta da je fra Julijan nevin. I, iako je itko tu nešto kriv, da je to on, fra Paško. Komandant ga je odbijao i gonio ga da ide kući i da

mu ne dosađuje. Ali fra Paško se nije dao! On je otišao u župsku kuću, valjda se malo bolje obukao i pošao pratiti Julijana, kako su mu konačno dopustili. Međutim, kad je došao do Matića kuće, fra Julijan je već bio odveden u Vitinu. Fra Paško je onda sam pošao za njim, a na putu mu se pridružila već spomenuta žena. Fra Julijan je odmah izravno bio odveden i zatvoren u Kapetanovića-dvorcu. Tako je i fra Paško, tražeći Julijana, dospio k njemu u zatvor.

Sutradan su ih obojicu, s većom skupinom zatvorenih seljaka (pješice, naravno) odveli u Ljubuški. Poslije su mi mnogi Probojani pričali kako su vidjeli putem ta dva fratra, te da su obojica nosili po nekoliko, preko ramena obješenih, živih kokošiju, koje su ih bile strašno po habitima isprljale. Na tome putu fra Julijan je nekako uspio na jednome mjestu skinuti svoj ručni sat i predati ga jednoj ženi s napomenom da ga što prije preda meni. Ona je to i učinila, ali tek kada sam ja izišao iz zatvora. Nije prije ni mogla!

Na 4. siječnja predvečer je u Vitinu došla jedna specijalna minobacačka jedinica s pravom srpskom - crvenoplavobijelom - zastavom i sa šajkačama na glavama. Zatražili su prenoćište u našoj kući. Zbijali smo se kako smo mogli, ali (što je tada bilo lud!) nismo nikome dali u svoje sobe. Četvorici oficira prostrli smo neke gunjine na podu u kućnoj ostavi. Oni su, naravno, bili nezadovoljni, ali su obračun s nama ostavili za poslije. I, kad je noć ipak nekako prošla, oni su ozlojeđeni ustali i otišli prema Brijegu. Vitina je toga jutra i inače vojnički opustjela...

Sutradan se, kao oluja strašna, čula pucnjava iz okolice Brijega. Mi nismo znali ni mogućnosti ni namjere njegove obrane. I u toj nezvjesnosti došla je sudbonosna noć 6. veljače 1945. godine Gospodnje!

onočasovnom ratnom vihoru. Obojica su, srećom, ostali živi, a i čarne majke su im - uza svoju unučad i sada (1980.) žive.

Žene su, obavivši svoje prve molitve, očekivale da (po običaju) netko od nas izide i otpočne s prvom Misom. No kako nas nije bilo, žene su počele zvati. A kako ni to nije pomoglo, počele su u sav glas kukati. Tako da su to očuli i prvi susjedi, a među njima, opet prvi, Ivan Majić-Drinić, otac male Jagode, koji je i inače (tih dana posebno) barem jednim i okom i uhom bio okrenut prema našoj kući, strahujući i za nas i za svoje dijete. On je odmah doletio (a bilo je prošlo sedam sati), uskočio je u kuću kroz prozor i, gotovo bez daha, počeo pretraživati kuću. Prebirao je sobu po sobu, očekujući stalno jezivi prizor u strahu da će nas naći pobijene. No kad je sve obišao (i podrum i potkrovlje), a nas nije našao, smogao je snage da ode u općinsku upravu i da pita za nas. Oni mu u općini nisu (možda nisu ni znali) ništa rekli. Dapače, dojmali su se začuđeni i zamišljeni, jer su barem mene svi i cijenili i voljeli. Slijegali su ramenima, i s time je sve svršilo. Ivan je onda uzeo dvojicu općinara da pregledaju kuću i da je zaključaju. To je bilo vrlo pametno i spasonosno, jer tako nije nitko mogao kuću pljačkati, kao što se dogodilo, primjerice, s kućom u Veljacima.

O nama ni dalje nije znao nitko ništa određeno, dok mala Jagoda nije stigla svojim. A naši su dani, osobito noći, postajali sve jezovitiji. Već drugi dan, bez posebne namjere, od jednoga donekle naivnoga stražara doznali smo da su upravo one noći, kad smo mi dovedeni u Ljubuški, vjerojatno baš onoga časa kad smo mi povedeni iz Vitine, u ovećoj skupini strijeljani pok. fra Paško Martinac i fra Julijan Kožul. Sjećima su strijeljani mnogi meni poznati kao što su bili Antuka Gavran, Mirko Rogić, Blaž Veber i Marko Knezović iz samoga Ljubuškoga, ili Jure Matić

i Pero Jelavić iz Veljaka. Onda se to, nekako "šatrovački", govorilo da su "otišli na bunker". Taj nam je stražar, neki osamnaestogodišnjak iz Kifina Sela, imenom Rako (prezimana mu se ne sjećam) ispričao i jednu dragocjenu pojedinost prigodom toga strijeljanja (i on je bio u pratnji koja je osuđenike pratila na strijeljanje). Rekao nam je, između ostalog, kako su se putem do strijeljanja koje se tada obavljalo na ljubuškom polju, ali odmah iza bivše kotarske zgrade, držali fra Paško i fra Julijan. Rako nam je ispričovijedao, ne znajući zapravo kako važne stvari priča, da se putem do stratišta fra Julijan (što je i naravno) bio smeo i da ga je putem trebalo podržavati, a Stari da ga je stalno hrabrio riječima, da se ništa ne boji, jer da ide svom Bogu u krilo. Rako tome nadodade kako je Stari stalno putem zvao neke svete (valjda je molio litanije), a na koncu, u času samoga strijeljanja da je uskliknuo: "Živio - (neki) - Krist Kralj." Stražari su ga putem stalno ušutkivali, ali fra Paško se nije na to obazirao. Upravo čudesna čistoća fra Paškina mučeništva, što ću poslije još jednom pojedinošću osvijetliti.

A dogodilo se to u noći 7. veljače 1945. Mislim da nikako ne stoji onaj datum iz našeg Hercegovačkog šematizma od 1977. godine, bez obzira na eventualni plakat, kojim su njihovi supatnici kasnije mrtvi plakatirani!

Dana 11. veljače oko osam sati ujutro prigodom "službenoga" izlaska svih zatvorenika na takozvani klozet u našem prizemlju pred našim vratima (jer se upravo pred njima na otvorenom nalazilo i taj nazovi klozet) opazio sam kroz "špijunku" pok. fra Slobodana Lončara. Čekao je na red u skupini pet-šest zatvorenika. Tiho sam mu se javio. On se trznuo, okrenuo se i žalosno se zagledao u mene. Ja sam mu odmah, bez ikakva uvoda i razgovora, rekao da se časovito pribere, pa da ću mu dati (sakramentalno) odrješenje. Kad sam to učinio, blago

osobno predbacivao (poslije ćemo vidjeti i razloge za to!), počeo mi je govoriti o grijesima (naravno političkim) drugih fratara. Općenito, a o mnogima i polmenično. Izvlačio sam svakoga koliko sam znao i mogao, ubacujući češće u razgovor kako "želim biti iskren". Posebno mi je govorio o pok. fra Paški, pok. fra Zdenku, te o fra Pili Gašparu i fra Ćiri Ivankoviću. O fra Paški je dosta ljutito pričao, kako mu je on - sjedeći na istome mjestu gdje sam ja tada sjedio, držao neku "drsku propovijed" uvjeravajući njega - Petra, kako je on kao mlad u svome vjerovanju zabludio. A nakraju da mu je rekao: "Ti, mladiću, meni se čini, ni u Boga ne vjeruješ!" "Ta usta neće više nikada izgovoriti takvu glupost!" završio je Petar ljutito. Dakle, propovijed kakvu ne bi ni Sv. Franjo pred sultanom izrekao da mu se (kako je želio) to posrećilo. O fra Zdenku je dosta brbljao kako je on (a tko od nas nije bio) neprijatelj ondašnje narodne vojske, odnosno partizana. Ja sam ga razuvjeravao tvrdeći kako ljudi mnogo toga (iz raznoraznih razloga) izmisle, krivo, a i zlonamjerno prikažu. A Petar mi je onda, da sve to potkrijepi, pričao kako je fra Zdenko prije nekoliko dana (bilo je to 4. veljače 1945.) za vrijeme pučke Mise čitao evanđelje o pšenici i kukolju (zapravo o ljulju!) htijući time njih, partizane, obljajati. Ja sam mu bez straha uzvratilo da se to evanđelje već desetljećima u cijeloj Crkvi čita toga dana. I da sam ga i ja osobno čitao (a stvarno sam se toga sjećao). Nego, upitao sam ga je li Zdenko to zlonamjerno tumačio? "Ne, ne!", nadodao je Petar. "On je znao da su svi vjernici, i bez tumačenja, u tome kukolju, mislili na nas partizane. Ali ta usta neće više o tome govoriti." Branio sam i dalje pokojnika, iako sam znao da je ta usta već poodavno zasula zemlja.

Onda mi je Jelčić govorio o grijesima pok. fra Julijana, kojega sam također branio, iako je to bilo već posve nekorisno. Posebno se opet osvrnuo na

JANKO BUBALO

**APOKALIPTIČNI DANI
U SJENI ZABLUDE**

NAKLADNI ZAVOD MATICE HRVATSKE
ZAGREB
1992.